UDK.90. 215-216 (2023)

# KÓRKEM OBRAZ - BUL OBYEKTIV HÁM SUBYEKTIVTIŃ BIRLIGI

**A.Bekpolatova –** *oqıtıwshı*
*Ózbekstan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı*

**Tayanch so‘zlar**: musiqa, fortepiano, madaniyat, san’at, musiqa asari, pedagogik nazariya, badiiy obraz.

**Ключевые слова:** музыка, фортепиано, культура, искусство, музыкальное произведение, педагогическая теория, художественный образ.

**Key words:** music, piano, culture, art, musical work, pedagogical theory, art image.

Muzıkanıń ózine tánliǵi sonda, onıń tili hár qanday waqıyanıń payda bolıwınıń anıq túsiniklerin, sebebin hám nátiyjelerin sáwlelendire almaytuǵın muzıkalıq obrazlardıń tili esaplanadı. Muzıka sonday sezimlerdi de oyatadı, olar geyde ózlerinin tolıq sáwleleniwin taba almaydı. Muzıka shıǵarmasınıń tiykarǵı mazmunı, onıń waqıt ótiwi menen ashılatuǵın tiykarǵı ideyası, bul rawajlanıwdıń áhmiyetin túsiniw hám túsindiriw múmkin. Biraq bul mazmun ózine tán muzıkalıq qurallar (saz, garmoniya, ritm, rejim, temp hám basqalar) arqalı ashıp berilgenligi sebepli, onı túsiniw ushın joqarıdaǵı barlıq qurallardıń ekspressiv mánisi haqqında túsinikke iye bolıw kerek. Solay etip, muzıka shıǵarmasın tusiniw onıń tiykarǵı ideyasın, xarakterin, keypiyatın, ózine say muzıkalıq súwretlew quralları menen jetkerilgenligin ańlawdı názerde tutadı.

Sazende-atqarıwshı hám avtordıń tilegine jaqın bola aladı, súwretlew qurallarına iye bolsa tap ózinińpikirin, sezimlerin bildirip atırǵan sıyaqlı onı sonday temperament, isenim ańsatlıq penen jetkeredi. Muzıkashı basqa birewdiń fantastikasına iseniwi hám onı shın kewilden islewi, basqa birewdiń tekstine ózinińtómengi tekstin kirgiziwi, ozinen «ótiwi» óz oy-qıyalın janlandırıwı hám toltırıwı kerek. [1.46]. Muzıka shıǵarması ústinde islewdiń dáslepki basqıshı, tiykarınan atqarıwshıǵa ol sırtta turǵan obyekt sıpatında qarama-qarsı turıwı menen xarakterlenedi. Bul da «spektakl» emes, «oyın», «oynaw» hám «atqarıw» ortasında sıpat tárepten parqı bar.

Bul maqsetti student jumıstı ózlestirip, «tájiriybe apparatı»nıń ayırım táreplerin rawajlandırıwshı arnawlı qurallar ustinde islegende ámelge asırıwı múmkin. Oqıtıwshı tek oyındı qanday oynawın kórsetiwi menen bánt bolsa, oqıwshını dóretiwshilikke jetelemeydi. Muzıka shıǵarması ústinde islewdiń ózi maqset bola almaydı. Hárbir tapsırılǵan wazıypa oqıwshıǵa qandaydur jańa qánigelikti iyelewine járdem beriwi kerek. Siz dóretiwshilikti úyrete almaysız, biraq qalay etip dóretiwshilik islewdi úyretiwińiz múmkin. Oqıtıwshı atqarıwshılıq isinde usı quramalı proceske belsene basshılıq etiwi kerek.

Birewdiń obrazına dóretiwshilik tárepten kirip barıw procesinde shaxstıń intellectual hám emocional shegaraların keńeytiw múmkin boladı. Sonıń menen baylanıslı bolǵan jekeliktiń bayıtıwı hám ózgeriwi sebepli basqa obraz bolıwdı toqtatadı hám atqarıwshı jeke, individual qásiyetlerin avtordıń pikir sezimleri menen birlestire aladı. [2.154] Solay eken, kórkem obrazdı ańǵarıw mashqalası dóretiwshilik tálim mashqalası menen bekkem baylanıslı. Dóretiwshilikke júrgizetuǵın tárbiya sisteması sonday oqıtıw usılların qollap-quwatlaydı, olar járdeminde oqıwshı ne ushın hám nege «islew» kerekligin sezedi hám túsinedi. Dóretiwshilik tálim individual jandasıwdı talap etedi. Hárbir shaxs bir qatar tuwma hám arttırılǵan pazıyletlerdiń ayrıqsha kombinaciyası menen xarakterlenedi. Studenttiń tábiyiy qásiyetlerinen paydalanıp, oqıtıwshı kórkem shaxsqa tásir etiwi hám rawajlanıwı múmkin. Dóretiwshilik tárbiya bilim hám kónlikpelerdi iyelew qábiletin tárbiyalawdı óz ishine aladı. Oqıwshı óziniń kórkem óner baǵdarındaǵı aktiv ilgerilew hám háreketleri menen ǵana kámalatqa jetiwi múmkin. Oqıwshıǵa hámme zattı ashıq formada usınıs etken oqıtıwshı studentti izertlewge úyretpeydi, dóretiwshilik izleniwsheńlikti tárbiyalamaydı.

Dóretiwshilik tálim túsinik hám texnika ortasındaǵı múnásibetti túsiniwdi názerde tutadı. Busonidiń: «Súwretshiniń ıqtıyarında qansha kóp aqsha bolsa, oǵan arzalar da sonshelli kóp boladı», degen sózleri naǵız ózi ideyanıń ańlatpası bolıp tabıladı. Dóretiwshilik tálim pedagog iskerliginiń kólemi hám mazmunın keńeyttiredi. Oqıtıwshı shaxsına, onıń bilim hám ilimiy tájiriybesine úlken talaplar qoyıladı. Oqıtıwshı tek ǵana kórkem óner tiykarların úyretip qalmastan, bálkim «intellektual apparat» retinde oqıwshınıń kórkem hám etikalıq jetekshisine aylanadı. Oqıtıwshı óz shákirtin tıńlaw hám esitiw, qaraw hám kóriw, baqlaw hám tańlaw, baqlanǵan hádiyselerdiń mánisin túsiniw hám ózinde bar bolǵan sezimlerdi qayta islewge úyretiwi kerek.[3.121-124]

Kórkem súwrettiń dúzilisi mudamı da sfenkstegi sıyaqlı anıq emes. Biraq, kórkem ónerdegi quramalılaw jaǵdaylarda da hádiyseler jarıqqa shıǵadı hám bir-biri arqalı ózin kórinetuǵın etedi. Mısalı, «Urıs hám tınıshlıq» romanında Andrey Bolkonskiydiń Natashaǵa bolǵan muhabbatı, ákesi menen bolǵan munásibeti, Austerlic aspanı hám mıńlaǵan zatlar arqalı ashıp beriledi. Súwretshi associativ pikirleydi. Onıń ushın bult, Chexovtıń Trigorında bolǵanı sıyaqlı, pianinoǵa uqsap kórinedi, ol qızdıń táǵdirin qus táǵdiri arqalı ashıp beredi. Metaforalıq oylaw polisemantik bolıp, turmıstıń ózi sıyaqlı mazmunı bay hám tereń bolıp tabıladı. Súwrettiń uǵımsızlıǵınıń táreplerinen biri bul tómen batır. E.Xeminguey kórkem óner shıǵarmasın aysberg penen salıstırdı: joq úlken bólim ol kórinedi hám tiykarǵı zat suw astında jasırıngan. Bul oqıwshını aktiv etedi, shıǵarmanı túsiniw procesi birgelikte islew, oylaw, súwretke sızıw sıyaqlı boladı. Túsiniwshi pikirlew ushın dáslepki impulsti aladı, oǵan sezimlik jaǵday hám alıngan maǵlıwmatlardı qayta islew programması beriledi, biraq ol shıdamlılıq erkinligin de, dóretiwshilik oyda sáwlelendiriw múmkinshiligin de saqlap qaladı.

Kórkem obraz - bul bir qatar hádiyseler ushın zárúr bolǵan konkret seziwchi formada ashıp beretuǵın individuallastırılǵan ulıwmalasqan. Oylawdaǵı universal hám individual dialektika olardıń reallıqqa dialektik kirip barıwına sáykes keledi. Kórkem ónerde bul birlik ózinıń universallıǵında emes, bálki ayrıqshalıǵında kórinetuǵın boladı: ulıwmalıq shaxsta hám shaxs arqalı kórinetuǵın boladı. «Ullı shayır, – dep jazǵan edi Belinskiy ózi haqqında, «men» haqqında sóylegende, general haqqında insaniyat haqqında aytadı, sebebi onıń tábiyatında insaniyat jasaytuǵını hám sol sebepli onıń qayǵısında hámme ózinikin tán aladı hám ol jaǵdayda tek ǵana shayır, bálki insan, onıń insaniyattaǵı inisi de bar». [4.63]

Kórkem obraz – bul pikir hám sezim, racional hám sezimlik birlik bolıp tabıladı. Sezimlik kórkem obrazdıń tariyxıy tárepten erte hám estetik tárepten eń zárúrli tiykarǵı principi bolıp tabıladı. Áyyemgi hindlerdiń pikirine qaraǵanda, kórkem óner adam ózinıń hádden tıs ishki sezimlerin uslap tura almaǵanında tuwılǵan.

Turaqlı dóretpe jaratıw ushın tek ǵana haqıyqatlıqtı keń jaqtılandırıw emes bálki idea hám seziwsheń temperatura da zárúrli bolıp tabıladı. Fransuz músinshisi O.Roden kórkem dóretiwshilik ushın hám pikir, hám ishki-sezimlerdiń mánisin ajıratıp kórsetken: «Kórkem óner dúnyanı túsiniwge umtılatuǵın jáne bul dúnyanı túsinikli etiwge jetkeretuǵın oylaw shıǵarması bolıp tabıladı... Ol súwretshi kewiliniń hámme zatta sáwleleniwi bolıp tabıladı. Ol tiyetuǵın zatlar».

Kórkem obraz – bul obyektiv hám subyektivtiń birligi. Bul ájayıplıqtı sáwlelendiriwshi turmıslıq mazmun... Súwret tek ǵana súwretshiniń dóretiwshilik fantaziyası hám oylap tabılǵan zatqa munásibeti menen qayta islengen haqıyqatlıq materialı emes, bálki dóretiwshi ózliginiń barlıq baylıqların yamasa Pikassonıń dostı Xuan Gris aytıp ótkeni sıyaqlı, «sapanı» Súwretshiniń ózi keshirgen ótken zaman tájiriybesi muǵdarına baylanıslı». [5.213]

Ilimiy nızamlar kóbinese túrli ilimpazlar tárepinen bir-birinen ǵárezsiz túrde dóretiledi. Mısalı, Leybnic hám Nyuton bir waqıttıń ózinde differencial hám integral esaplardı jańalıq etip ashtı. Ilimiy jańa ashılıwlardı tákirarlaw múmkin, biraq kórkem ónerdiń kóp ásirlik tariyxında hár qıylı súwretshiler shıǵarmalarınıń bir-birine sáykes keliwiniń heshbirı bolmaǵan. Nızam «orınlamaw arqalı ámelge asırıladı» (Gegel). Ulıwma nızamlıq: kórkem súwret ayrıqsha, túpten ayrıqsha bolıp tabıladı, sebebi onıń ajıralmaytuǵın bólegi dóretiwshiniń ayrıqsha individuallıǵı bolıp tabıladı. Muzıkatanıwshılıq kórkem obraz, muzıka mazmunı, onı ańlatıw quralları máseleleri menen de shuǵıllanadı. Muzıkanıń mazmunı «úlgi etip bolmaytuǵın», onı «qayta aytıp beriw», onı qandayda bir tárizde, sonday-aq awızsha tárizde jetkeriw múmkin emes, degen pikir uzaq waqıttan berli keń tarqalǵan. «Muzıka sózler tawsılǵan orında baslanadı». Muzıkanı sóz benen ańlatıp bolmawı haqqındaǵı bayanatta hádden tıs kategoriya bar. Óytkeni, kópshilik arnawlı bir muzıkalıq dóretpelerdiń mazmunın kórkem ádebiyatqa baylanıslı súwretler (belgiler, oyın háreketleri, súwretler) menen jetkeriwge háreket etken hám háreket etip atır, jáne bul urınıslardıń barlıǵı áwmetsiz boldı, dep aytıw múmkin emes.

Muzıka insannıń psixikalıq iskerligi jemisi bolıp tabıladı. Sonlıqtan, eń ulıwma mániste muzıka shıǵarmasınıń mazmunın avtor-kompozitordıń (ol óz gezeginde dóretiwshilikte tek ǵana shaxs retinde, bálki dóretiwshi sıpatında da kórinetuǵın boladı) sanasında haqıyqatlıqtı sáwlelendiriw nátiyjeleri retinde anıqlaw múmkin. Belgili bir social gruppanıń wákili retinde, onıń mápleri, psixologiyası, ideologiyası wákili esaplanadı).

Kórinip turǵanday, ol da, muzıka haqıyqatlıq hádiyselerin sáwlelendirse, ishki sezimlerdi, keshirmelerdi anlatsa, olardı modellese, onıń quralları tap túsinik quralı bolıwǵa shaqırıladı hám usı mánisten alıp qaraǵanda mazmunlı boladı. Biraq mazmun hám qurallar ortasındaǵı baylanıslılıqtıń túrli sharayatlarda birdey bolıwdan

uzaq bolǵan tábiyatı ele zárúr tolıqlıq penen ashıp berilmegen hám olardıń ulıwmalıǵı da oraylıq máselelerden biri bolıp, uzaq waqıttan berli sezilip, belgilep qoyılǵan. Muzıkanıń «tásir sırı» retinde. Muzıka elementleri menen baylanıslı bolǵan individual muzıkalıq qurallar, yaǵnıy belgili bir melodiyalıq naǵıslar, ritmler, modal búklemler, garmoniya qatarı ekspressiv-semantikalıq mánislerge iye emes: bir hám birdey qurallar qollanılıwı múmkin. Túrli hátte keri ekspressiv effektlerge úles qosadı. Mısalı, senkoplar birpara jaǵdaylarda anıqlıq, dinamiklik, jarılıw effektine úles qosadı, basqalarında lirik sezim, úshinshiden, ayrıqsha áhmiyetli minutalıqlardı jasırıw arqalı erisiledi.[6.81]

Muzıkalıq pedagogikada kórkem obrazdı aytıw mashqalası júdá aktual bolıp tabıladı. Bul mashqalanı sheshiw ushın bir qatar wazıypalar payda boladı. Bul balalardı tárbiyalaw bolıp tabıladı dóretiwshilik, oqıwshılardıń aqıl-ziyrekligin, dúnyaǵa kózqarasın rawajlandırıw. Oqıtıwshınıń bul baǵdardaǵı maqseti muzıkalıq súwretti anıq dawıslı tımsalında túsiniw, onıń rawajlanıwın baqlaw, túsinik qurallarındaǵı tiyisli ózgerislerdi tıńlaw qábiletin tárbiyalaw bolıp tabıladı.

**Әдебиятлар**


1. Джамалова Д., Утаева Н. “Фортепиано әлемине дәслепки қәдемлер”, оқыў қолланба. Ғ.Ғулам атындағы НМИУ, Ташкент, 2016.
2. Кисель Е., Натансон Б., Николаев А., Ереженская Н. “Школа игры на фортепиано”, Издательство “Музыка”, Москва, 1975.
3. Азимов Х. Фортепиано сабақлығы.- Т., “Оқытыўшы ”, 1997.
4. Штейнпресс Б., Ямпольский И. “Энциклопедический музыкальный словарь”, Москва, 1959.
5. Хайитбоева Д. «Нотани қоғоздан ўқиш ва фортепиано ансамбли».- Т, “Ўзбекистон”, 2010.
6. Ташпулатова Д. Работа над этюдами Г. Мушеля в фортепианном классе.-Т. «Узбекистан». 2011.



**REZYUME.** Har qanday o‘qituvchi uchun maxsus qobiliyatlar ham zarur, ularsiz tegishli pedagogik va psixologik kompetentsiyani amalga oshirish mumkin emas. Agar musiqa o‘qituvchilar uchun bo‘lsa, musiqiy iste’dod juda muhimdir. Ushbu mahorat to‘plami keng va murakkab bo‘ladi. Musiqiy va pedagogik ijroning farqi shundaki, uning tarkibiy bo‘limlari orasida tasviriy komponent mavjud bo‘lib, u musiqa o‘qituvchisi faoliyatining umumiy tuzilishida alohida kategoriya hisoblanadi.

**РЕЗЮМЕ.** Специальные способности также необходимы любому учителю, без них невозможно реализовать соответствующую педагогическую и психологическую компетентность. Если музыка для учителей, музыкальные таланты необходимы. Такой набор навыков будет обширным и сложным. Отличием музыкально-педагогической работоспособности является наличие среди ее структурных разделов изобразительного компонента, который является особой категорией в общей структуре деятельности учителя музыки

**SUMMARY.** Special abilities are also necessary for any teacher, without which it is impossible to achieve appropriate pedagogical and psychological competence. If music is for teachers, musical talent is essential. Such a set of skills will be vast and complex. The difference of the musical-pedagogical work ability is the presence of an art-image component among its structural sections, which means that this component is a separate category in the general structure of the music teacher's activity.